

Iscrtavanje granica oko posthabsburške Rijeke. Narativizacija granica u *Luci ljubavi* Giovannija Comissa i *Danuncijadi* Viktora Cara Emina

ABSTRACT: Bobinac Marijan, *Framing and Narrativizing of Borders around the post-Habsburg Rijeka: Giovanni Comisso's Il porto dell'amore and Viktor Car Emin's Danuncijada*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 28. Poznań 2025. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 67–81. ISSN 2084-3011.

Between 1917 and 1923, as European continental empires were shattering after the lost world war and new nation-states were created on their ruins, several radical political-ideological movements emerged as well, employing various types of (para)military violence to achieve their goals. In the post-imperial context, (para)military violence was particularly employed in numerous conflicts over new boundary demarcations in the areas known as *shatter zones* (Bartov, Weitz, 2013) in former multi-ethnic empires, areas for which national activists had been disputing for decades. D'Annunzio's occupation of Rijeka in 1919/1920 is considered one of the most significant examples of postimperial border conflicts. In this paper, two literary stagings of the border dispute around Habsburg Rijeka will be presented: Giovanni Comisso's *Il porto dell'amore* and Viktor Car Emin's *Danuncijada*, two very different, but thematically closely related reflections on D'Annunzio's *Fiume exploit*.

KEYWORDS: Postimperial and border narratives; Fiume exploit, Gabriele D'Annunzio

1.

Između 1917. i 1923. godine, u razdoblju u kojem se urušavaju europski kontinentalni imperiji i osnivaju nove nacionalne države, nastaju brojni radikalni političko-ideološki pokreti koji propovijedaju i prakticiraju (para)vojno nasilje. U postimperijalnom kontekstu paravojno nasilje posebno se često primjenjivalo u sukobima oko iscrtavanja granica na područjima nacionalnih prijevora, u „trusnim zonama“ (*shatter zones*, usp. Bartov, Weitz, 2013) bivših multietničkih carstava, mahom teritorijima o kojima su se nacionalni aktivisti sporili već desetljećima ranije. Jedan od najpoznatijih primjera postimperijalnih graničnih sukoba nedvojbeno je D'Annunzijeve okupacija Rijeke 1919./1920. godine, događaj kojim je popločan put talijanskoj aneksiji grada 1924. Nakon što je spor o statusu Rijeke desetljećima bio predmet razdora između mađarskih i hrvatskih političkih elita, s još se većom silinom rasplamsao u času u kojem su nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije na sjevernom Jadranu počele nastajati nove geopolitičke realnosti, a tadašnji unutarnjopolitički sukob postao jednim od akutnih kriznih žarišta europske politike. Donedavni ugarski *corpus separatum* postao je poprištem ogorčenog prijevora o tome hoće li pripasti Italiji, novoutemeljenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ili će dobiti status nezavisnog grada-države.

Pažnju svjetske javnosti riječka je kriza zadobila pustolovnom akcijom koju su u rujnu 1919. godine, prkoseći međunarodnim pregovorima o budućem statusu grada, izveli talijanski militantni radikali s pjesnikom Gabrieleom D'Annunzijem na čelu. „Riječkim pothvatom“ (*impresa di Fiume*), kako je tu operaciju prozvao dekadentni, marcijalni pjesnik, iz grada su istjerane savezničke okupacijske jedinice, a vlast je preuzeo D'Annunzio i potom ju – uz podršku njemu fanatično odanih paravojnih jedinica – zadržao sve do kraja sljedeće, 1920. godine.¹ Povijesna važnost D'Annunzijeve riječke avanture nije samo u tome što može poslužiti

1 O D'Annunzijevoj okupaciji Rijeke i njezinu povijesnom kontekstu između ostaloga usp.: Čulinović (1953), Ledeen (1977), Gumbrecht, Kittler, Siegert (1996), Toševa-Karpowicz (2007), Mayhew (2010), Cattaruzza (2014), Klinger (2018), Pupo (2018), Kirchner-Reill (2020).

kao model za prikaz novih kultura nasilja koje su nastale na pozadini rasapa imperija i potom se upustile u borbu za ovladavanje njihovim nasljedem. Veliku pozornost „riječki pothvat“ privukao je i time što je na njegovu čelu stajao živući klasik talijanske književnosti i što je za svoje vladavine, kako je često isticano, omogućio prostor različitim vidovima umjetničke avangarde i novim stilovima života. Stoga ne čudi što je D'Annunziјеva Rijeka privukla interes niza suvremenih umjetnika, napose književnika, od kojih su neki pripadali i vodstvu „pothvata“. Ne može začuditi ni činjenica što su i književnici na hrvatskoj strani, dakako s posve suprotnih pozicija, reagirali na D'Annunziјevu okupaciju Rijeke (Bobinac, 2020, 6).

Iz korpusa tekstova u kojima se tematizira „riječki pothvat“ izdvajaju se dva pripovjedna djela iz pera prominentnih suvremenika, djela koja u svome književnom prikazu, svojoj političkoj i ideološkoj perspektivi te odnosu prema povijesnom događaju ne mogu biti različitija. S jedne strane riječ je o zbirci kratkih pripovijedaka *Il porto dell'amore* (Luka Ljubavi, 1924.) talijanskog autora Giovannija Comissa (1895.–1969.), koji D'Annunziјevu Rijeku inscenira kao grad neograničene slobode i raspojanog načina življenja, dok druge aspekte povijesnog zbivanja najvećim dijelom izostavlja ili se na njih referira posredno, mahom kroz poetske slike (Bobinac, 2020, 6). Suprotnu nakanu slijedi hrvatski pisac Viktor Car Emin (1870.–1963.) koji se u romanu *Danuncijada* (1946.) usredotočuje na političke i društvene posljedice okupacije Rijeke, između ostaloga i na ekstremnu polarizaciju političkih tabora i etničkih skupina i odatle proizišle nasilničke ekscese talijanskih paravojnih jedinica. Dok Comisso u prvi plan stavlja kult zajedništva među sudionicima „pothvata“ i s njim povezane elemente libertinstva i putenosti u prozi čiji ton oscilira između himničkih i oporo-realističkih registara, u Car Eminovu romanu D'Annunziјeva kampanja pojavljuje se u posve drukčijem tonu: kao „tragikomedija“, kao histerično, nasiljem obilježeno zbivanje koje se, po autorovu mišljenju, primjereno može prikazati tek mješavinom ozbiljnosti i ironije.

Dijametralno suprotstavljen prikaz „riječkog pothvata“ vidi se i u estetskim koncepcijama i tematskim težištima dvaju djela, o čemu će u daljnjem tekstu biti više riječi. Razumije se da su razlike u prikazu povezane i s biografskom situacijom Comissa i Cara Emina, s njihovim

svjetonazorskim i političkim opredjeljenjima, a jednako tako i s njihovim mogućnostima odanosti prema vlastitim nacijama. Tijek „pothvata“ obojica promatraju iz neposredne blizine. Da je Comisso, oduševljeni talijanski nacionalist i ratni dobrovoljac, igrao istaknutu ulogu u *impresi*, već je spomenuto, no Cara Emina, jednoga od vodećih hrvatskih nacionalnih aktivista u Istri, D'Annunzijeva akcija navodi, pak, na odlazak u egzil u novouspostavljeni Kraljevinu SHS. Za razliku od Comissa koji je u to vrijeme započinjao svoju književnu karijeru, skoro četvrt stoljeća stariji Car Emin već je dugo pripadao afirmiranim autorima hrvatske književnosti, osobito u istarsko-primorskom kulturnom kontekstu. Razlika je vidljiva i u vremenu nastanka dvaju djela: dok je Car Eminova *Danuncijada* nastala u vremenu Drugoga svjetskog rata i objavljena po njegovu svršetku 1946. godine, Comissova *Luka ljubavi* napisana je neposredno po okončanju *imprese* i tiskana kao druga autorova publikacija – prije nje objavio je samo zbirku pjesama 1924. godine. Vrlo se različitima pokazuju i koncepti identiteta koje dvojica pisaca problematiziraju u svojim djelima: Comisso u prvi plan stavlja stanje mladenačke nesputanosti i smjelosti o kojem se izvještava iz perspektive pripovjedača u prvom licu, nedvojbeno autorova *alter ega*, i koje se očituje u ekscesima razuzdane putenosti i emfatičnoj odanosti D'Annunziju „pothvatu“, a time, dakako, i talijanskom imperijalnom projektu (Bobinac, 2020, 6). Dok je dimenzija realne povijesti u djelu talijanskog autora uglavnom izostavljena, premda osjetno prisutna, ona se u Car Eminovoj *Danuncijadi* prikazuje u raznim svojim pojedinostima, postupak koji s gledišta njegovih protagonista, u pravilu iskusnih ljudi starije životne dobi, omogućuje uvid u kompleksnost svjetonazorskih i političkih, ali jednako tako i prilika svakodnevnog života u Rijeci zaposjednutoj sljedbenicima „pjesnika-vojnika“.

Naposljetku, i u kontekstu narativizacije granica, to jest pripovjedne konstrukcije predodžbi o utvrđivanju graničnih linija, u djelima Comissa i Cara Emina očituju se potpuno različite pozicije, napose u načinu kojim se iz autorske i/ili pripovjedne perspektive gleda na prilike u „trusnom području“ postimperijalne Rijeke. Prikladan pristup tom aspektu pripovjednog oblikovanja teksta, koji će se u sljedećim dvama poglavljima oprimirati karakterističnim prizorima iz *Luke ljubavi* i *Danuncijade*, nudi teorijski koncept „graničnih narativa“ (*border narratives*):

polazeći od odnosa moći između suprotstavljenih strana, ali jednako tako imajući na umu i njegovu dinamičnost i promjenljivost, taj – kulturno-kritički zasnovan – pristup razlikuje između „hegemonskoga“ (*hegemonic*) predočivanja granica u književnosti na jednoj i „protuhegemonskoga“ (*counter-hegemonic*), „subordiniranog“, „manjinskog“ (*minoritized*) prikaza na drugoj strani (Schimanski, Wolfe, 2017, 1–21). Pritom su nacionalno-političke pozicije, a u okviru njih i hegemonске pretenzije, već unaprijed upisane u „granične narative“ i s njima se potom, implicitno ili eksplicitno, posreduju u književne tekstove.

U Comissovoj *Luci ljubavi* nema dvojbe o tome da je talijanska nacionalna ideja, ideja talijanske nacionalne države, nadmoćna i netom propaloj imperijalnoj austrougarskoj ideji te ideji nastajuće južnoslavenske nacionalne države, stav koji se jasno očituje i pri određivanju novih granica u istarsko-kvarnerskom području. Tako pripovjedač u susretu s Grethom, riječkom plesačicom njemačkog porijekla, ne krije prijezir prema nestalom habsburškom imperiju, metaforički predočenom u slici „raštimanoga“ kavanskog orkestra, ističući istodobno svježinu i vitalnost, a otuda i superiornost talijanske nacije, čak i u usporedbi s njemačkom. Nedvojbeno hegemonски obilježena je i epizoda *Luke ljubavi* što opisuje pohod pripovjedača i njegova prijatelja na kvarnerske otoke, u povijesnoj realnosti sljedeće planirane ciljeve D'Annunzijeve politike širenja granica talijanske nacionalne države na istočnoj obali Jadrana: na Krku, u susretu dvojice talijanskih pustolova s podozrivim hrvatskim redovnikom, ne ostavlja se dvojba o primatu talijanskoga nad hrvatskim, odnosno južnoslavenskim graničnim narativom, baš kao i po njihovu povratku u Rijeku gdje se ravnodušno suočavaju s posljedicama okrutnog izživljavanja talijanskih paramilitarnih jedinica nad riječkim Hrvatima i njihovom imovinom.

U Car Eminovoj *Danuncijadi*, nekoj vrsti fikcionalizirane kronike „riječkog pothvata“, hegemonски je pogled na povlačenje granice na kvarnersko-istarskom području središnja tematska okosnica. S jedne strane, granični hegemonizam do izražaja dolazi u struji svijesti lika D'Annunzija i njegovih, nerijetko grotesknih, projekcija talijanskih nacionalnih granica. S druge pak strane, subordinirani, manjinski pogledi na granično pitanje na riječkom području artikuliraju se u razmišljanjima nekolicine fiktivnih likova lokalnih uglednika koji, stjerani u defanzivu

prodorom talijanskih radikalnih nacionalista, osciliraju između zalaganja za autonomnu riječku državu i priključenja novoj nacionalnoj državi Južnih Slavena.

2.

Comissova *Luka ljubavi* zbirka je labavo povezanih pripovijedaka u kojima se kao provodno strukturno obilježje pojavljuje neki prividno sporedan događaj, no znakovit za D'Annunzijevu Rijeku. Ujedno, riječ je o snažno autobiografski obilježenoj knjizi, koja autorova riječka iskustva inscenira iz perspektive pripovjedača u prvom licu u kojem se pak može prepoznati sam autor Comisso (usp. Salaris, 2008, 186). U prvom planu nalaze se likovi estetski senzibiliziranih ljudi, sklonih nekonvencionalnim stilovima života, likovi u koje spadaju i neimenovani pripovjedač, i njegov „prijatelj“, kojemu je kao model zacijelo poslužio Guido Keller, jedna od osebujnih ličnosti iz D'Annunzijeva okružja u Rijeci. Usto, u Comissovoj prozi pojavljuju se i likovi marcijalnih nasilnika, mahom neotesanih i neiskusnih mladaca: i jedni i drugi pristigli su iz Italije, ogorčeni zbog „poniženja“ koje su na kraju svjetskog rata njihovoj domovini nametnule sile pobjednice i stoga odlučni u namjeri da – s D'Annunzijem na čelu – daju obol što bržem uključenju Rijeke u talijansku državu. Pravi jaz otvara se prema trećoj skupini likova, prema stanovnicima Rijeke i okolice. Tim „reliktima“ habsburškog svijeta, ljudima različite etničke i socijalne pripadnosti i tradicionalnih životnih nazora, Comissovi libertini suprotstavljaju ideju nespутanoga, autentičnim emocijama ispunjenog života, ali u okviru nadmoćne talijanske „rase“ i njezine nacionalne države.

U tom kontekstu treba gledati i na granice koje došljaci, ponajprije pripovjedač i njegov prijatelj, iscrtavaju prema drukčijem i stranom, bilo da je riječ o mentalnim granicama ili o projekcijama granica u realnom prostoru. Tako pripovjedač – očekujući u kavani Grethu, kazališnu plesalicu njemačkog porijekla – razmišlja o onome drukčijem i stranom, stavljajući ga u suprotnost prema vlastitom, prema talijanstvu koje je, u njegovim razmišljanjima, obilježeno mješavinom zanosne patetičnosti s jedne i neskrivenih imperijalnih težnji s druge strane. Protagonistova

pažnja svraća se isprva na „mali bečki orkestar“ koji je „zamornu plesnu glazbu“ svirao, kako mu se pričinja, „s takvom gorčinom da je izgledalo kao da glazbenici u nju žele udahnuti zlovolju zbog propasti svog imperija“ (Comisso, 1971, 152).² Svoje uvjerenje u nadmoć talijanskoga nacionalnog projekta, a čijem ostvarenju on i njegovi drugovi u Rijeci pridonose „kao utiratelji puta za našu [talijansku] rasu“³ (Comisso, 1971, 137), pripovjedač ne ističe samo u odnosu prema netom propaloj Habsburškoj Monarhiji koja se u njegovoj predodžbi priziva u slici kavanske kapele. Uvjerenost u posvemašnju talijansku nadmoć nedvojbeno proizlazi i iz njegovih izjava o Njemačkoj: tako on na želju njemačke prijateljice da bi se rado preselila u Italiju, reagira odbojno, tumačeći to još uvijek svježim sjećanjima na rat, da bi potom zapao u patetični solilokvij u kojem – baš kao i brojni suvremeni nacionalisti – pojam „rase“ koristi u značenju „naroda“ ili „nacije“ (Bobinac, 2020, 9):

Imamo blažene i ravne obale mora, ali i surove i šumovite, imamo suncem obasjane, nevjerovatne otoke i različite gradove, izgrađene unutar kruga zidina ili pak bezbrižno raširenih, gdje naša rasa pjeva, bjesni, ubija i stvara u sjeni raskošnih palača davnašnjih gospodara, na trgovima sa žuborom fontana (Comisso, 1971, 156–157).⁴

U Comissovim reminiscencijama takvi se izljevi nacionalističke arogancije mogu uočiti na mjestima na kojima do izraza dolazi neizgovoren, ali očito impliciran autorov stav o superiornosti „talijanske rase“. Još se jasnije ta okolnost raspoznaje u susretima pripovjedača i njegova „prijatelja“ sa slavenskim stanovnicima grada i okolice. Krajnje ambivalentnim pokazuje se njihov odnos prema Hrvatima u Rijeci i okolici, primjerice u šestoj priči zbirke (Bobinac, 2020, 9). Potaknuti željom za

2 „Un'orchestrina viennese suonava poco distante da me. I ballabili stucchevoli si succedevano a brevi intermezzi con un'exasperazione tale da fare pensare che i suonatori volessero infondervi tutto lo strazio per il crollo del loro impero.“

3 „Di qui dobbiamo uscire maestri di vita per la nostra razza.“

4 „Abbiamo coste marine beate e piane, altre rudi e selvagge, e isole solari incredibili e città diverse, solide entro a una cerchia di mura o dischiuse nella serenità, dove la nostra razza canta, tumultua, uccide e crea all'ombra dei magnifici palazzi di principi antichi, nelle piazze sonore di fontane.“

upoznavanjem „morlačkih otoka“ – misleći pritom na Krk i Rab, u povijesnoj realnosti objekte talijanskih imperijalnih pretenzija – dvojica se prijatelja upućuju na jedrenje Kvarnerskim zaljevom. I u toj se prigodi intenzivan doživljaj prirode prožima s aspektima libertinskog načina života u D'Annunzijevoj Rijeci. No ispod folije nesputanosti i slobodarstva nazire se i podozrivost dvojice protagonista prema slavenskom življu. Umjesto „divnih, blagih i dobrohotnih ljudi“ (Comisso, 1971, 173),⁵ kako su im riječki poznanici opisali „Morlake“ (misleći pritom očito na hrvatske stanovnike tog područja), njih dvojica po dolasku na jedan od otoka susreću fratra, „zapuštenog Hrvata, odjevena u neugledan habit“ (Comisso, 1971, 180),⁶ koji se tek sa zadržkom s njima upušta u razgovor. Teško započeto sporazumijevanje dvojice talijanskih pustolova s hrvatskim redovnikom naglo se, međutim, prekida dolaskom jednoga uzbudnog mladića koji donosi vijest o tome „da su arditi te noći u Rijeci uništili sve hrvatske trgovine i brodice“ (Comisso, 1971, 181; Bobinac, 2020, 11).⁷

Mladićeva vijest navodi dvojicu Comissovih protagonista na trenutačni povratak u grad koji ih je inače – kako rezonira pripovjedač – „počeo dosađivati“, tako da bi im nakon najnovijih ekscesa „mogao ponovo postati zanimljivim“ (Comisso, 1971, 181).⁸ Sredinom srpnja 1920. u Rijeci su doista izbili teški protuhrvatski izgredi tijekom kojih su D'Annunzijevi legionari i riječki građani, pravdajući to odmazdom za ubojstvo dvojice talijanskih časnika u Splitu, dva dana uništavali imovinu riječkih Hrvata (Siegert, Budisavljević, 1996, 21). I prije toga su Hrvati, drugi netalijani te politički protivnici koje je D'Annunzijevo okupacijska vlast ocijenila opasnim, bili izloženi šikaniranjima⁹ (Mayhew, 2010,

5 „Qualcuno ci aveva detto che nella terra Morlacca viva una gente bellissima, dolce e generosa e volevamo conoscerla.“

6 „Sulla porta m'aspettava il padre guardiano, un croato macero, tutto male insaccato nella tonaca.“

7 „Più volte ripeté le parole: Fiume e arditi. Si chiese di cosa si trattasse e il frate ci disse che a Fiume, nella notte, tutti i negozi e tutti i velieri dei croati erano stati distrutti dagli arditi.“

8 „La città, che aveva finito coll'annoiarci fino ai capelli, forse stava per ritornare interessante.“

9 Tako je 1. ožujka 1920. *New York Times* objavio sljedeću vijest iz pera svoga riječkog dopisnika: „Gabriele D'Annunzio has ordered another deportation of Croats

74–81), a s neredima u ljeto 1920. etnički motivirane represalije dosežu vrhunac. I o tim se zbivanjima mogu raspoznati refleksije Comissovih junaka: po povratku u Rijeku, pripovjedač i njegov prijatelj zadovoljavaju se objašnjenjem jednog legionara da su *arditi*, reagirajući na splitska ubojstva, „uništiti nekoliko trgovina i nekoliko brodica, ali da se ništa drugo nije dogodilo“ (Comisso, 1971, 182).¹⁰ Sve što dvojici protagonista, stoga, pada na um pri pogledu na izgorjele hrvatske brodice svodi se na komično-sablasnu prispodobu sa „zrnima pečene kave“. Nastojeći provjeriti vijesti o stradanju riječkih Hrvata koje su čuli na otoku, pokušavaju uočiti „neku razorenu kuću ili trupla položena u nekom vrtu“, no uspijevaju vidjeti tek „zoru što je u stablima budila žutilo zrelih plodova“ (Comisso, 1971, 182).¹¹ Kao i u drugim autorovim referencijama na povijesnu realnost D’Annunzijeve Rijeke i u ovoj se učinci brizantnoga političko-socijalnog zbivanja relativiziraju, umnogome i banaliziraju posezanjem za poetskim, nerijetko i humoristički-pomirljivo obojanim slikama (O Comissovoj *Luci ljubavi* vidi više u: Bobinac, 2020).

3.

Dok Comisso u prvi plan stavlja kult zajedništva među sudionicima „riječkog pothvata“ i s njim povezane elemente libertinstva i superiornosti talijanske „rase“, i to u prozi čiji ton oscilira između himničkih i oporo-realističkih registara, u Car Eminovu romanu D’Annunzijeve kampanja pojavljuje se u potpuno drukčijem tonu: kao histerično, nasiljem obilježeno zbivanje. Pišući svoj roman 1940. godine, Caru Eminu

and other foreigners who are »pernicious by their presence for the proper defence of the city«. The Socialists also have been included in the general cleaning out of the city. Public meetings and demonstrations of any sort not having the consent of the poet-soldier’s police have been prohibited“ (usp. Mayhew, 2010, 78).

10 „Una sentinella ci raccontò che a Spalato i croati avevano ucciso due ufficiali della nostra marina, e gli arditi per rappresaglia avevano distrutto alcuni negozi e alcuni velieri, ma nulla di più era avvenuto.“

11 „[...] ogni tanto ci si fermava esaltandoci di vedere o una casa distrutta o morti sparsi negli orti dove l’aurora risvegliava sugli alberi il giallore delle frutta mature.“

bilo je jasno da je D'Annunzijev „pothvat“ nizom svojih ideja i praksi poslužio kao uzor desno radikalnim, militantnim pokretima, ponajprije, dakako, Mussolinijevim fašistima koji su već 1922. preuzeli vlast u Italiji. U svojoj *Autobiografiji* (1954.) Car Emin navodi da je – „pun srdžbe, osvete i mržnje – sio za stô, da u jednom svom novom djelu salije (...) na Gabrijela svu bujicu svoga bijesa... Međutim – izišlo je drukčije“ (Car Emin, 1956, II, 478). Drukčije, jer *Danuncijada* se ne može čitati samo kao osuda političkih i vojnih eskapada „pjesnika-vojnika“. U svojim književnim počecima i sam pod snažnim D'Annunzijevim utjecajem, te se fascinacije Car Emin ni desetljećima kasnije nije mogao osloboditi, tako da je u romanu – s D'Annunzijem kao protagonistom – književno djelo talijanskog autora uspio odvojiti od njegovih vojno-političkih intervencija.

Uz D'Annunzija, u Car Eminovu romanu kao likovi se pojavljuju i druge povijesne osobe, zastupnici središnjih tendencija suvremene riječke politike, ali ponajprije kao tema razgovora nekoliko fiktivnih, ambivalentno koncipiranih likova, poklonika neke od tih političkih opcija („Mićelin“, „Baron“, „Konsiljer“, „Jednoruki“, „Colonel“): ti fiktivni likovi kritički komentiraju tekuća zbivanja, utjelovljujući ne samo različite političko-ideološke opcije u suvremenoj Rijeci nego i različite tipove specifično riječkog mentaliteta. Od samog početka jasno je da lokalni uglednici, ljudi etnički fluidnih identiteta, ostaju na distanci prema nacionalno-„osloboditeljskom“ zanosu D'Annunzijevih riječkih privrženika i pridošlica iz Italije, nadajući se da će grad i u novoj geopolitičkoj konstelaciji očuvati neki vid autonomnog statusa.¹²

Danuncijadom se Car Emin, s jedne strane, nadovezuje na svoje ranije stvaranje, primjerice nizom tradicionalnih narativnih postupaka poput sveznajućeg pripovjedača kao pouzdanog izvjestitelja o pripovijedanom

12 Zanimljivo je da se u historiografiji, i s hrvatske i s talijanske strane, uglavnom ignorirao taj stav lokalnog stanovništva, a u prvi se plan stavljali međunarodni sukobi u i oko Rijeke. Da se u kvarnerskom gradu, u sjeni nacionalističkih eskapada D'Annunzija i njegove enturaže, odvijao i svakodnevni život sa svim svojim proturječnostima i pritom u mnogome prkosio nacionalizirajućim tendencijama došljaka, pokazuju novije historijske studije, prije svih studija američke povjesničarke Dominique Kirchner-Reill (2020).

svijetu. U nekim drugim obilježjima *Danuncijada*, kako su primijetili kritičari u novije vrijeme, pokazuje i neka estetski inovativna obilježja. Pritom se ističu kompleksnost postupka oblikovanja D'Annunzijeve lika – ambivalentnog lika umjetnika, na jednoj, te suodnos autorova književnog postupka i povijesne građe. Po Cvjetku Milanji Car Emin *Danuncijadom* anticipira „novopovijesni roman“ u hrvatskoj književnosti, kojemu se približava demontažom inače auratične ličnosti, potom različitim motrištima i gledanjima iste situacije i zgrade, te „ovisnošću sudbina o ideji-politici u pravom i doslovnom smislu (...) modelotvorno“ (Milanja, 1996, 100–119). Te značajke *Danuncijade* usko su povezane s navlastitom mješavinom ironije i ozbiljnosti kojom autor prožima svoju naraciju, između ostaloga i time što roman u podnaslovu naziva *Romansirana kronisterija riječke tragikomedije 1919.–1921.* Talijanske riječi „cronaca“ (kronika) i „isteria“ (histerija) Car Emin pritom povezuje u riječ *kronisterija*, ističući tako i svoju bitnu intenciju: napisati fikcionaliziranu historiju D'Annunzijeve histerične riječke kampanje koja se – imaju li se na umu njezine fatalne posljedice – nedvojbeno može nazvati *tragikomedijom* (usp. Nemec, 1999, 9–10). To u svojoj *Autobiografiji* ističe i Car Emin (1956, II, 478):

Svojim prepadom D'Annunzio nam je nanio mnogo zla. (...) svojom pjesničkom mađijom umio je dojučerašnjim žestokim riječkim mađaronima upiljiti u mozgove, (...) kako je Rijeka od svih talijanskih gradova najtalijanskija varoš. Rijeka je čak i više: Rijeka je – Italija. U najmanju ruku njen glavni grad. *La capitale d'Italia è sul Carnaro e non sul Tevere!* (Car Emin, 1999, 56).

U fikciji romana tu rečenicu izriče Benito Mussolini, jedan od prvih D'Annunzijevis posjetitelja u Rijeci. Slaveći Rijeku, a ne Rim, kao glavni grad Italije, dvojica rivala za vodeću ulogu na talijanskoj radikalnoj desnici ističu svoj prijezir prema tadašnjoj talijanskoj vladi koja, po njihovu mišljenju, kukavički popušta pod pritiskom saveznika. Platforma za novu talijansku politiku, formulirana u gradu na Kvarneru, trebala bi što prije stići i na Tiber. Propagirajući ideju „osakaćene pobjede“ (*vittoria mutilata*) koja da je donijela mnogo manje teritorija nego što se očekivalo, dvojica zagovornika Velike Italije povlačili su

i nove nacionalne granice koje bi po njima trebale sezati znatno dalje od onih koje su Italiji obećane tajnim Londonskim ugovorom iz 1915. godine.

U romanu se Car Emin usredotočuje na naslovnog junaka, D'Annunzija, napose na njegove prostorne projekcije koje se – na posebno plastičan način – očituju u njegovoj želji da, neposredno po preuzimanju vlasti u Rijeci, krene u inspekciju granica područja koje su zaposjele njegove trupe. U ceremonijalnoj uniformi i u sedlu konja zvanog Spalato – još jedne nedvosmislene iredentističke referencije, ovaj puta na Dalmaciju i Split – upućuje se Car Eminov D'Annunzio na najvišu kotu ponad grada. Pri obilasku stražarskih mjesta bojovnici ga ushićeno pozdravljaju, no svaki puta postaje svjedokom problema koji se pojavljuju u zonama dodira njegovih legionara s trupama Kraljevine SHS. Riječ je mahom o manjim provokacijama suprotstavljenih strana, prije svega o izgonu neželjenih osoba, no trvenja s jugoslavenskom stranom mogla bi se promatrati i u kontekstu nasilnih protjerivanja. Od Car Eminova pripovjedača doznaje se tako da što se „Hrvata tiče, njihovo se raseljavanje već provodi i provest će se dokraja“ (Car Emin, 1999, 257). Povezanost etnički motiviranog iseljavanja s planovima teritorijalne ekspanzije zorno do izražaja dolazi u prizoru u kojem D'Annunzio pri inspekciji demarkacijske crte uoči ostatke rimskog zida i odmah najavljuje nove nacionalne ciljeve: „Okrenut prema istoku pokaza prstom u tom pravcu i reče svečanim tonom: – Kud god stanete nogom na one ruševine, iz dubina njihova temelja javlja vam se sveder jedna te ista opomena: do tuda i prijeko!“ (Car Emin, 1999, 98–99).

Rimsko nasljeđe nije jedino kulturno dobro na koje se D'Annunzio, pravdajući talijansko „sveto pravo“ na teritorijalno širenje na istočnoj obali Jadrana, poziva u Car Eminovoj fikciji. Važnu ulogu u njegovu mapiranju Velike Italije igra i stih iz *Božanstvene komedije* u kojem se navodi da Kvarnerski zaljev, dakako, u Danteovoj poetskoj imaginaciji, obrubljuje Italiju i oplakuje njezine granice (usp. Dante, 1976, 56).¹³ Čak i kada bismo pretpostavili da je Dante, mnoga stoljeća prije nastanka

13 Dante Alighieri: *Divina commedia (Inferno, canto IX, v. 113–114)*: „Sì come a Pola, presso del Carnaro, / che Italia chiude e i suoi termini bagna“ („i ko što su kod Pule, blizu žala / gdje Kvarner među Italije pere“, Dante, 1976, 56).

modernog pojma nacije, zastupao ciljeve usporedive s D'Annunzijeve, njegovi stihovi jasno pokazuju da Italija seže do istočne obale Istre, do mjesta koje je D'Annunzio odabrao za daljnju ekspanziju na istok. Svoju argumentaciju – dakako, iz perspektive Car Eminova pripovjedača – D'Annunzio pojašnjava u razgovoru s jednim od svojih sljedbenika: Kvarnerski zaljev zapravo je „mare dantesco“, „Rijeka kao »Corpus separatum« ne može biti drugo nego parče latinske zemlje“, Istra je tek „čest Venezije Giulije“, dok je Dalmacija „jedna velika i lijepa zemlja u kojoj žive Talijani kao jedini autohtoni narod, dok su šaka Morlaka po okolišnim rupama ostaci divljih troglodita što ih je Austrija onamo dovukla s visina balkanskih planina“ (Car Emin, 1999, 152).

4.

Inscenirajući zbivanja na trusnome graničnom području što je nakon raspada Habsburškog Carstva postalo predmetom spora Italije i Kraljevine SHS, Giovanni Comisso i Viktor Car Emin nedvojbeno se upisuju i u nacionalne narative dviju suprotstavljenih strana. Comissova *Luka ljubavi* u himničkom tonu slavi nekonvencionalna prijateljstva i životne prakse, reducirajući D'Annunzijeveu Rijeku na prostor apsolutne slobode i dionizijskog slavlja, shvaćanje karakteristično za dio sudionika „pothvata“. Ostali njezini aspekti tek se naslućuju iz pozadine insceniranih epizoda, pri čemu se protagonisti očito distanciraju od multietničkog okružja koje – kako se doznaje – mora slijediti uzor nadmoćne talijanske „rase“ i postati njezinim sastavnim dijelom. Da pri provedbi tog plana ne treba prezati ni od primjene nasilnih metoda, jasno se može raspoznati iz prisustva talijanskih radikalnih militanata koje se ni u jednom trenutku ne dovodi u pitanje.

Iz Car Eminova romana, pak, ne proizlazi samo osuda nasilništva D'Annunzijeve paravojnih jedinica, nego se upozorava i na protofašističke prakse koje je „pjesnik-vojnika“ inaugurirao u Rijeci. Na pozadini Car Eminove inscenacije „riječkog pothvata“ jasno se razaznaje specifičan hrvatski nacionalni narativ. No autorova zaokupljenost D'Annunzijem u procijepu između estetskih ideala i prisila političke pragmatike, ali i prikazom raznovrsnih lokalnih reakcija, pružaju znatno diferenciraniji

pogled na riječku krizu, prikazujući D'Annunzijevo pohod kao „tragikomediju“, kao histerično, nasilno zbivanje koje se na adekvatan način može prikazati samo mješavinom ozbiljnosti i ironije.

Izvori

- Car Emin, V. (1999/1946). *Danuncijada. Romansirana kronisterija riječke tragikomedije 1919.–1921.* Ur. K. Nemec. Vinkovci: Riječ.
- Car Emin, V. (1956). *Djela I–II.* Ur. A. Rojnić. Zagreb: Zora.
- Comisso, G. (1971/1924). *Il porto dell'amore.* Milano: Longanesi.
- Dante A. (1976). *Djela. Knjiga druga. Božanstvena komedija.* Prev. M. Kombol i M. Maras. Zagreb: SN Liber – NZ Matica hrvatske.

Literatura (izbor)

- Accame Bobbio, A. (1973). *Giovanni Comisso.* Milano: Mursia.
- Badurina, N. (2020). *D'Annunzio a Fiume: la violenza politica, l'etica e la storia.* U: *Fiume 1919–2019. Un centenario europeo tra identità, memorie e prospettive di ricerca.* Ur. G. B. Guerri. Milano: Silvana Editoriale, str. 197–212.
- Bartov, O., Weitz, E. D. (ur.). (2013). *Shatterzone of Empires. Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands.* Bloomington: Indiana UP.
- Bobinac, M. (2020). *D'Annunzijevo riječka pustolovina između nasilništva i slobodarstva. O Luci ljubavi Giovannija Comissa.* „Književna smotra“, br. 196(2), str. 5–13.
- Cattaruzza, M. (2014). *L'Italia e la questione adriatica. Dibattiti parlamentari e la situazione internazionale (1918–1926).* Bologna: Il mulino.
- Čulinović, F. (1953). *Riječka država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji.* Zagreb: Školska knjiga.
- Eichenberg, J., Newman, J. P. (2010): *Introduction. Aftershocks: Violence in Dissolving Empires after the First World War.* „Contemporary European History“, vol. 19, br. 3, str. 183–194.
- Fuochi, N. (2006). *Giovanni Comisso (1895–1969).* U: G. Marrone (ur.). *Encyclopedia of Italian Literary Studies.* New York: Routledge, str. 495–496.
- Gerwarth, R., Manela, E. (ur.). (2014). *Empires at War 1911–1923.* Oxford: Oxford University Press 2014.
- Guerri, G. B. (2023). *D'Annunzio. La vita come opera d'arte.* Milano: Rizzoli.
- Gumbrecht, H. U., Kittler, F., Siegert, B. (ur.). (1996). *Der Dichter als Kommandant. D'Annunzio eroberet Fiume.* München: W. Fink.
- Kirchner-Reill, D. (2020). *The Fiume Crisis. Life in the Wake of the Habsburg Empire.* Cambridge, Mass. – London: Belknap.
- Klinger, W. (2018). *Un'altra Italia: Fiume 1724–1924.* Ur. D. Redivo. Rovigno: Centro ricerche storiche – Unione italiana Fiume – Università popolare Trieste.

- Ledeer, M. A. (1977). *The First Duce. D'Annunzio at Fiume*. Baltimore – London: The Johns Hopkins UP.
- Manacorda, G. (1980). *Storia della letteratura italiana tra le due guerre 1919–1943*. Roma: Editori riuniti.
- Mayhew, T. (2010). *Krvavi Božić 1920. Riječka avantura Gabriela D'Annunzija*. Rijeka: Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja. https://www.academia.edu/860201/DAnnunzio_-_Bozic_1920.
- Moravček, G. (2019). *Fiume. La storia taciuta*. Rijeka: Fluminensiana.
- Nemec, K. (1999). *Predgovor*. U: V. Car Emin. *Danuncijada. Romansirana kronisterija riječke tragikomedije 1919–1921*. Vinkovci: Riječ, str. 7–13.
- Newman, J. P. (2010). *Post-imperial and Post-war Violence in the South Slav Lands, 1917–1923*. „Contemporary European History“, vol. 19, br. 3, str. 249–265.
- Pupo, R. (2018). *Fiume città di passione*. Bari – Roma: Laterza.
- Rojnić, A. (1956). *Viktor Car Emin*. U: V. Car Emin. *Djela I*. Zagreb: Zora, str. 5–44.
- Roshwald, A. (2001). *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires. Central Europe, Russia and the Middle East, 1914–1923*. London – New York: Routledge.
- Salaris, C. (2008/2002). *Alla festa della rivoluzione. Artisti e libertari con D'Annunzio a Fiume*. Bologna: Il Mulino.
- Schimanski, J., Wolfe, S. (ur.). (2017). *Border Aesthetics: Concepts and Intersections*. New York: Berghahn.
- Siegert, B., Budisavljević, B. (1996). *Krieg um Fiume. Eine Chronologie*. U: H. U. Gumbrecht et al. (ur.). *Der Dichter als Kommandant. D'Annunzio eroert Fiume*. München: W. Fink, str. 11–23.
- Toševa-Karpowitz, Lj. (2007). *D'Annunzio u Rijeci*. Rijeka: Izdavački centar.

- **MARIJAN BOBINAC**, retired Professor for Modern German Literature at the German Department at Zagreb University. Research interests: German language literature from the 19th century up to the present day, Croatian modern literature, popular theatre, Croatian-German/Austrian cultural transfer, Habsburg and postimperial studies, historical fiction. Recent book publications: *Uvod u romantizam* (Introduction to Romanticism), Zagreb 2012; *Post-imperiale Narrative im zentraleuropäischen Raum* (ed. with W. Müller-Funk et al.), Tübingen 2018; *Sjećanje i suvremenost. Ogledi o novom njemačkom povijesnom romanu* (Memory and Contemporaneity. Essays on the New German Historical Novel), Zagreb 2018. *Austrijski kazališni klasici* (Austrian Theatre Classics). Zagreb 2020; *Europa im Schatten des Ersten Weltkriegs/ Europe in the Wake of World War I* (ed. with W. Müller-Funk et al.), Tübingen 2021; *Kakanien revisited* (ed. with W. Müller-Funk et al.), Tübingen 2024.